

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ, ЗДОРОВ'Ю ТА МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ВНАСЛІДОК ЇЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

УДК 347:347.994

Вступ. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64 було введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, який продовжено по цей час. Результатом акту збройної агресії Російської Федерації проти України є заподіяння фізичним та юридичним особам, а також державі Україна шкоди як майнового, так і немайнового характеру. Тому закономірно виникає запитання щодо притягнення Російської Федерації до відповідальності за скоєні нею злочини, в тому числі і за шкоду, яка заподіяна життю, здоров'ю та майну фізичних осіб, а також майну юридичних осіб.

З огляду на сказане привертають до себе увагу питання, які пов'язані із розглядом і вирішенням справ про відшкодування шкоди, заподіяною Російською Федерацією життю, здоров'ю та майну фізичних та майну юридичних осіб у порядку здійснення цивільного судочинства.

Постановка завдання. Загалом проблематика цивільної юрисдикції неодноразово ставала предметом уваги у науці цивільного процесуального права, про що свідчать праці таких авторів як Н.М. Бессараб, С. В. Васильєв, А.Г. Гулик, А.П. Задорожна, В.В. Комаров, Г.П. Тимченко, П.М. Тимченко, О.С. Ткачук, Д.М. Шадура тощо. Однак, що стосується застосування правил про цивільну юрисдикцію саме при вирішенні справ про відшкодуван-

ня шкоди, заподіяною життю, здоров'ю та майну фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, то це питання в науковій юридичній літературі є найменш дослідженим, що й обумовлює актуальність обраної тематики.

Результати дослідження. Так, згідно із ч. 1 ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (ч. 2 ст. 124 Конституції України).

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII).

Відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на розгляд з такими вимогами.

В юридичній літературі цивільну юрисдикцію пропонується визначати як діяльність компетентних органів, уповноважених законом розглядати та вирішувати цивільні справи (приватні спори) та виносити щодо них юридично обов'язкові рішення [7, с. 22].

При цьому як зазначається, важливо розмежовувати поняття «компетенція», «юрисдикція» та «підвідомчість». Компетенція суду, як і іншого органу державної влади, - це сукупність повноважень щодо розгляду і вирішення юридичних справ, визначених нормативно-правовими актами. Вона поділяється на територі-

альну, функціональну та предметну. Судовою юрисдикцією є предметна компетенція щодо розгляду та вирішення юридичних справ. Підвідомчість становить собою коло правових спорів та інших правових питань, вирішення яких належним до компетенції певного державного чи іншого органу («широкий» підхід), а також може розглядатись як властивість правових спорів та інших правових питань, що полягає в їх належності до компетенції певного державного чи іншого органу («вузький» підхід). Вона прямо пов'язана з юрисдикцією органу, оскільки, як і остання, націлена на розмежування повноважень різних юрисдикційних органів залежно від предмета їхньої діяльності. Проте якщо юрисдикція характеризує цей зв'язок з боку суб'єкта повноважень – юрисдикційного органу, то підвідомчість – з боку їхнього об'єкта – кола правових питань, щодо якого цей орган здійснює свої повноваження [1, с. 179-180].

Загалом цивільній юрисдикції як правовому інституту законодавець присвятив главу 2 ЦПК. Як свідчить аналіз її положень правові аспекти цивільної юрисдикції законодавцем врегульовуються через призму її наступних складових, а саме : предметної, суб'єктної, інстанційної та територіальної.

Що стосується предметної та суб'єктної складової, то вони знайшли своє відображення в положеннях ст. 19 ЦПК. Як передбачено ч. 1 цієї статті суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами (ч. 2 ст. 19 ЦПК).

При цьому характер спірного правовідношення та його суб'єктний склад є серед критеріїв, які в юридичній літературі виділяються для визначення справ, які мають належати до компетенції цивільної юрисдикції [2, с. 98-99].

Отож, як впливає з наведеного, одним із видів справ, вирішення яких належить до компетенції судів цивільної юрисдикції, є справи, які впливають із цивільних відносин. Такими відносинами є особисті немайнові та майнові, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України (далі-ЦК)).

Зобов'язання із заподіяння шкоди є різновидом цих відносин. Як передбачено ч. 1 ст. 1166 ЦК майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдану майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її заподіяла. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК).

Крім того, згідно із ч. 1 ст. 1167 ЦК моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, за загальним правилом, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини.

При цьому як передбачено ч. 2 ст. 2 ЦК, крім фізичних та юридичних осіб учасниками цивільних відносин, можуть бути також держава Україна, автономна Республіка Крим, територіальні громади та іноземні держави.

Отож, як впливає з наведеного, зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією у зв'язку із її збройною агресією проти України є такими, які виникають між юридично рівними суб'єктами та такими, які мають майнову самостійність, а, отже, спори про право із цих зобов'язань є такими, які за своїм характером охоплюються предметною цивільною юрисдикцією.

Суб'єктний склад справ є наступною складовою, яка характеризує цивільну юрисдикцію. Загалом, як впливає із загальних положень глави 2 ЦПК, а також положень ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАС України) та ст. 20 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) особливістю суб'єктного складу цивільних справ, вирішення яких належить до компетенції судів загальної юрисдикції є те, що

одним із їх суб'єктів має бути фізична особа, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності. Винятком із правила можуть бути випадки, які обумовлені нормою спеціального характеру.

Тому спори, які виникають внаслідок заподіяння шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією у зв'язку із її збройною агресією проти України за загальним правилом, мають розглядатися судами цивільної юрисдикції, в силу її предметної та суб'єктної складової.

Положеннями ч. 2 ст. 19 ЦПК передбачено, що справи, які належать до компетенції судів цивільної юрисдикції, розглядаються у порядку наказного, позовного (загального або спрощеного) та окремого провадження. З огляду на зазначене, а також специфіку справ, про які йдеться, виникає запитання щодо виду цивільного судочинства, в якому вони мають розглядатися?

Як передбачено ч. 3 ст. 19 ЦПК наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Вимогами щодо яких може бути виданий судовий наказ згідно із ч. 1 ст. 161 ЦПК є :

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину - однієї чверті, на двох дітей - однієї третини, на трьох і більше дітей - половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із вста-

новленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи - підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Як зазначено в юридичній літературі, наказне провадження – це самостійний, спрощений вид провадження в цивільному процесі, застосування якого обумовлене правовою природою матеріально-правових вимог стягувача, їх безспірністю, а також достовірністю письмових документів, що підтверджують ці вимоги [3, с. 3].

Отож, в силу специфіки справ про відшкодування шкоди, яка заподіяна життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією у зв'язку із її збройною агресією проти України, їх розгляд за правилами наказного провадження, виключається.

Наступним різновидом провадження, в якому розглядаються справи у порядку здійснення цивільного судочинства, є позовне. Під позовним провадженням в юридичній літературі як правило, розуміють вид провадження, предметом розгляду в якому є спір про право цивільне, що виникає із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, реалізується процесуальна діяльність суду та учасників судового процесу, врегульована нормами цивільного процесуального права, забезпечу-

ється впровадження основних засад цивільного судочинства та ускладнена цивільна процесуальна форма [9, с. 15].

З огляду на те, що в силу своєї специфіки справи, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, є такими, якими опосередковується спір про право, тому їх розгляд та вирішення має відбуватися за правилами позовного провадження.

Як відомо, розгляд справ у порядку позовного провадження може відбуватися в тому числі і за спрощеною процедурою. Зокрема гл. 10 ЦПК передбачає як справи, які в обов'язкову порядку повинні розглядатися за цією процедурою, так і інші справи, які можуть розглядатися за цією процедурою, але з урахуванням певних вимог.

В першому випадку йдеться про малозначні справи, справи, що виникають з трудових відносин, справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд, справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи (ч. 1 ст. 274 ЦПК).

А у другому випадку керуючись ч. 3 ст. 274 ЦПК при вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд повинен виходити із наступних критеріїв, а саме : ціни позову; значення справи для сторін; обраного позивачем способу захисту; категорії та складності справи; обсягу та характеру доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількості сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

Таким чином, як впливає із наведеного, справи, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди життю, здоров'ю та майну фізичним особам Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, в силу їх правової природи, з врахуванням

вимог, обумовлених в положеннях ст. 274 ЦПК, можуть розглядатися і за правилами спрощеного позовного провадження.

Наступним різновидом цивільного судочинства є окреме. Як передбачено ч. 5 ст. 19 ЦПК окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових та майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

В юридичній літературі під окремим провадженням пропонується розглядати об'єднання різнопредметних справ непозовного характеру, в яких законодавцем заздалегідь передбачені процесуальні правовідносини, які урегульовано нормами процесуального та матеріального права, і які являють собою процесуальний стандарт із встановлення юридичних фактів, з якими пов'язується виникнення, зміна, припинення чи охорона особистих майнових чи немайнових прав та інтересів особи [11, с. 8]

Отож, як впливає із наведеного, а, також, специфіки справ про відшкодування шкоди, яка заподіяна життю, здоров'ю та майну фізичних осіб збройною агресією Російської Федерації проти України, їх розгляд у порядку окремого провадження, виключається. Зокрема специфіка цих справ опосередковує спір про право, а справи, якими опосередковується спір про право, не розглядаються в порядку окремого провадження.

Наступною складовою, яка характеризує цивільну юрисдикцію, є її інстанційна складова. Як передбачено ч. 1 ст. 23 ЦПК усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених частинами другою та третьою цієї статті.

Справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцем знаходження арбітражу) (ч. 2 ст. 23 ЦПК).

Справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються : 1) якщо місце арбітражу знаходиться на території України – апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу; 2) якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України – апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ (ч. 2 ст. 23 ЦПК).

Отож, як впливає із наведеного, в силу специфіки інстанційної цивільної юрисдикції усі справи про відшкодування шкоди, яка заподіяна життю, здоров'ю та майну фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, мають розглядатися спершу судами першої інстанції, якими згідно із ч. 1 ст. 23 ЦПК є місцеві загальні суди.

Територіальна цивільна юрисдикція (підсудність) є наступною складовою, яка характеризує її правову природу. В юридичній літературі неодноразово аналізувалася проблематика правової природи підсудності та її співвідношення із цивільною юрисдикцією в тому числі й з врахуванням положень чинного цивільного процесуального законодавства України.

Загалом під територіальною цивільною юрисдикцією в юридичній літературі зазвичай розуміють розподіл повноважень між судами загальної юрисдикції щодо розгляду і вирішення справ, які належать до їхньої компетенції.

Як впливає з аналізу положення ч. 17 ст. 28 ЦПК законодавець вжив правових заходів (Закону від 18.01.2018 р. № 2268-VIII), які покликані забезпечити доступність правосуддя у цивільних справах у тому числі для фізичних осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Як передбачено положенням наведеної правової норми позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуа-

ціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача.

Це означає, що фізичні особи для захисту своїх прав у зв'язку із заподіянням їм шкоди життю, здоров'ю та майну Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, можуть звертатися до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем свого постійного проживання або тимчасового перебування.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зауважити, що справи, які виникають у зв'язку із відшкодуванням шкоди, заподіяною життю, здоров'ю та майну фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України належать до компетенції судів цивільної юрисдикції та розглядаються в позовному порядку; в силу специфіки інстанційної та територіальної цивільної юрисдикції ці справи мають розглядатися спершу судами першої інстанції, якими згідно із ч. 1 ст. 23 ЦПК є місцеві загальні суди за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем постійного проживання або тимчасового перебування позивачів.

1. Бессараб Н.М. *Юрисдикція та підсудність цивільних справ* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 208 с.
2. Васильєв С.В. *Цивільний процес* : Х. : ТОВ «Одіссей», 2007. 480 с.
3. Вербіцька М. В. *Наказне провадження в цивільному процесі України*: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 20 с.
4. Гулик А. *Оптимізація цивільного судочинства: проблеми теорії та практики*: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2021. 32 с.
5. Задорожна А.П. *Підсудність у цивільному процесі України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Приват. ВНЗ Ун-т Короля Данила. Івано-Франківськ, 2018. 16 с.
6. *Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві* : монографія / О.С. Ткачук. Х. Право, 2016. 600 с.
7. Тимченко Г. П. *Принципи цивільної юрисдикції: Теорія, історія, перспективи розвитку: Монографія* – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 412 с.
8. Тимченко П.М. *Проблеми судової підвідомчості* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2000. 19 с.

9. *Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондратьєва, Л.А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 240 с.*
10. *Шадура Д.М. Цивільна юрисдикція : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 23 с.*
11. *Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України : теорія та практика: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 38 с.*

Кузьмич О. Процесуальні аспекти визначення цивільної юрисдикції у справах про відшкодування шкоди, заподіяною життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України

Стаття присвячена аналізу процесуальних аспектів визначення цивільної юрисдикції у справах про відшкодування шкоди, заподіяною життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України. У статті визначається поняття цивільної юрисдикції та його співвідношення з іншими, суміжними, зокрема «компетенцією», «повноваженнями», «підсудністю».

З огляду на особливості правового регулювання цивільної юрисдикції визначаються особливості розгляду цієї категорії справ у порядку здійснення цивільного судочинства з огляду на предметну, суб'єктну, інстанційну та територіальну її складових.

Крім того, з огляду на види цивільного судочинства аналізується можливість розгляду відповідної категорії справ у межах кожного із них.

Як наслідок, робиться висновок про те, що справи, які виникають у зв'язку із відшкодуванням шкоди, заподіяною життю, здоров'ю та майну фізичних осіб у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, належать до компетенції судів цивільної юрисдикції; розглядаються в позовному порядку; в силу специфіки інстанційної та територіальної цивільної юрисдикції ці справи мають розглядатися спершу судами першої інстанції, якими згідно із ч. 1 ст. 23 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК) є місцеві загальні суди за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем постійного проживання або тимчасового перебування позивачів.

Ключові слова: цивільна юрисдикція; предметна цивільна юрисдикція; суб'єктна цивільна юрисдикція; інстанційна цивільна юрисдикція; територіальна цивільна юрисдикція.

Kuzmich O. Procedural Aspects of Determining Civil Jurisdiction in Cases of Compensation for Damage Caused to Life, Health and Property of Individuals by the Russian Federation as a Result of Its Armed Aggression against Ukraine

The article is devoted to the analysis of procedural aspects of determining civil jurisdiction in cases of compensation for damage caused to life, health and property

of individuals by the Russian Federation as a result of its armed aggression against Ukraine. The article defines the concept of civil jurisdiction and its correlation with other, related ones, in particular «competence», «powers», «jurisdiction».

Taking into account the peculiarities of the legal regulation of civil jurisdiction, the peculiarities of consideration of this category of cases in the course of civil proceedings are determined, taking into account its substantive, subjective, instance and territorial components.

In addition, taking into account the types of civil proceedings, the possibility of considering the relevant category of cases within each of them is analyzed.

As a result, it is concluded that cases arising in connection with compensation for damage caused to life, health and property of individuals in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine fall within the competence of courts of civil jurisdiction; are considered in a lawsuit; Due to the specifics of instance and territorial civil jurisdiction, these cases should first be considered by the courts of first instance, which, in accordance with Part 1 of Art. 23 of the Civil Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC) are local general courts at the place of permanent residence or temporary stay of plaintiffs registered in accordance with the procedure established by law.

Keywords: civil jurisdiction; substantive civil jurisdiction; subject civil jurisdiction; instance civil jurisdiction; territorial civil jurisdiction.